

10 01 00 АДАБИЁТШИНОСӢ
10 01 00 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
10 01 00 LITERARY CRITICISM

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 821.0
ББК 83.3(0)9

- ОЗОДИ БАЛГИРОМӢ ВА
МАСОИЛИ НАҚДУ
СУХАНСАНЧӢ
ДАР «ДЕВОН»-И Ӯ** *Абдуллоев Ромезҷон Холмуминович, н.и.ф.,
доценти кафедраи адабиёти классикии
тоҷики МДТ “ДДХ ба номи академик
Б.Ғафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)*
- ОЗОД БАЛГИРОМИ
И ПРОБЛЕМЫ
ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ
В ЕГО «ДИВАНЕ»** *Абдуллоев Ромездҷон Холмуминович, канд.
филол. наук, доцент кафедры таджикской
классической литературы ГОУ «ХГУ имени
академика Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)*
- OZOD BALGHIROMI
AND THE PROBLEMS
OF LITERARY CRITICISM
IN HIS “DIVAN”** *Abdulloyev Romezdjohn Kholmuminovich, candidate
of philological sciences, Associate Professor of the
department of Tajik classic literature under
SEI “KhSU named after acad. B. Gafurov”
(Tajikistan, Khujand) E-MAIL:romizjon_84@mail.ru*

Вожаҳои калидӣ: таърихи адабиёти тоҷик дар Ҳинд (XVII), эҷодиёти Озоди Балгиромӣ, нақди адабӣ, шеършиносӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, қофия, радиф

“Девон”-и шоири форсизабони Ҳинди қарни XVII Озоди Балгиромӣ чун манбаи нураъзии оид ба таърихи нақди адабӣ ва маҳорати шоир ба ҳайси мунаққиди борикназар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар асоси маводи гании фактологӣ нуқтаи назари Озоди Балгиромӣ ба сохтори шеър, латофати шеър, мавқеи мисраъ дар сабки ҳиндӣ, қофия ва радиф, матлаъ, мақтаъ кушода дода шудааст. Таъкид гардидааст, ки дар давраи мавриди назар на ҳамаи ноқидон меъёрҳои одоби илмиро риоя мекарданд ва осори Озодро мавриди нақди бадғаразона, гайрикасбӣ қарор медоданд, нисбат ба ашъори ӯ хӯрдагириҳо мекарданд. Дар навбати худ Озод чунин суҳанваронро бо номҳои “кӯрсавод”, “бедахан”, “ҷоҳил”, “камсавод” ва ғайра ёд кардааст. Қайд шудааст, ки Озод дар девони худ роҷеъ ба бисёр шоирони ҳамасраи ҳарф зада, хидматашонро дар шеърӯи шоирӣ таъкид месозад, ягон ҷиҳати эҷодияшонро васф мекунад. Дар “Девон”-и Озод шоирони мутақаддам, махсусан Ҳофизӣ Шерозӣ ҷойгоҳи махсус доранд. Зикр шудааст, ки Ҳофиз барои Озоди Балгиромӣ ба сифати муришид эътироф гардидааст.

Ключевые слова: история таджикской литературы в Индии (XVIII в.), творчество Озода Балгироми, литературная критика, поэтология, Хафиз Ширази, рифма, редиф

Изучается «Диван» персоязычного индийского поэта XVIII в. Озода Балгироми как ценный источник по истории литературной критики и показывается мастерство поэта как тонкого критика. На основе богатого фактологического материала раскрывается

точка зрения Озода Балгирами на структуру стиха, на его изысканность, на место мисраъ в поэзии индийского стиля, на рифму и редиф, матла` (первый бейт газели) и макта` (конечный бейт газели). Подчеркивается, что в рассматриваемую эпоху не все литераторы соблюдали этические нормы литературной критики, подвергали произведения Озода необоснованной, необъективной, непрофессиональной критике. Озод в свою очередь называет таких критиков «завистниками», «невеждами», «недоброжелателями», «малограмотными» и т.д. Отмечается, что Озод в диване даёт творческую характеристику многим его современникам, отдельно подчеркивает их вклад в развитие поэзии. Особое внимание уделено отношению Озода к предшествовавшим поэтам, в частности к Хафизу Ширази. Утверждается, что Озод Балгирами считал Хафиза своим духовным наставником (муршидом).

Key-words: *history of Tajik literature in India (the XVIII-th century), Ozod Balghiromi's creation, literary criticism, peotology, Hafiz Sherozi, kofiya, redif*

The article dwells on the studied "Divan" belonging to the pen of Persian-speaking Indian poet Ozod Balghiromi as a valuable origin on the history of literary criticism; the poet's mastership being shown as a subtle approach to the matter-of-fact. Proceeding from the rich factological material, the author of the article discloses Ozod Balghiromi's viewpoint of verse structure, its daintiness, place of misra genre in the poetry of Indian style, rhyme and redif, matla. It is underscored that not all men-of-letters of the epoch considered observed ethical norms of literary criticism, many of them subjected Ozod's works to ungrounded, non-objective, non-professional criticism. Ozod, in his turn, calls such critics as "envious persons", "ignoramuses", "unwell-wishers", "scantily literate" and etc. It is marked that Ozod gives creative characteristics to many of his contemporaries, he separately emphasizes their contribution into the development of poetry.

Special attention is paid to Ozod's attitude in regard to poets-predecessors, particularly, to Hafiz Shirazi. It is asserted that Ozod Balghiromi considered Hafiz to be his spiritual preceptor (murshidam).

«Девон»-и Ғулумалихон Озоди Балгиромӣ бо ғарогирии баҳогузориҳо ба ашъори суханварони гузашта ва муосири ӯ, таҷассуми афкори адабиаш роҷеъ ба шеърӯ шоирӣ дар баробари тазкираҳо, осори дигари суханвар аз диди бозтоби масоили нақду сухансанҷӣ дар шибҳи қораи Ҳинд чойгоҳи махсус дорад. Ба таъбири дигар, ҳарчанд ӯ бо таълифи тазкираҳои «Сарви Озод», «Маосир-ул-киром», «Яди байзо», «Хизонаи омира» ва инчунин китоби «Ғизолони Ҳинд», ки дарбаргирандаи тавзеҳу интиқоди илмҳои балоғии ҳиндуён, аз ҷумла санъати суханварӣ ба забони форсӣ мебошад, ба тавсеаи доманаи нақду сухансанҷӣ мучиб шудааст, метавон таҷассуми ҳамин гуна мулоҳизаҳоро дар ашъори суханвар ба мушоҳида гирифт. Перомунӣ нақши шеъри Озоди Балгиромӣ дар нақду сухансанҷӣ, аз ҷумла посух ба эродҳои ҳамасрон ҳанӯз дар ҳамон замон шогирди ӯ Абдулқодир Меҳрубони Аврангободӣ муаллифи рисолаи «Таъдиб-уз-зиндик фи такзиб-ил-Сиддик» маълумот овардааст. Бояд қайд кард, ки мураттибони «Девон»-и Озод дар ҳоле, ки оид ба ғаъолияти ноқидӣ ва чойгоҳи ӯ дар баррасии ҷунин афкор дар қисмати муқаддимаи «Девон» мулоҳизаҳои қобили тавачҷуҳ баён кардаанд, хангоми зикри баъзе вижагиҳои ашъори суханвар ба ин ҷанбаи масъала, мутаассифона, ишора нанамудаанд. Дар бораи Сиддиқи Суханвар, ки шогирд ва ҳамасри Озоди Балгиромӣ мебошад, Абдуқодир Меҳрубони Аврангободӣ иттилоъ дода, дар охир як байти Озоди Балгиромиро дар мазаммати Муҳаммад Сиддиқи Суханвар зикр менамояд, ки бар асари таълифи

рисолае танқидӣ бар зидди Озод таҳти унвони «Таҳқиқ-ус-садод фи манзалат-ил-Озод» суруда шудааст.

Яке аз масъалаҳое, ки байни осори таҳқиқии суханвар ва «Девон»-и ашъораш дар мавриди масоили шеършиносӣ як риштаи матолиби танқидии шоирро ба ҳам мепайвандад, фикру мулоҳизаҳои ӯ доир ба ҷойгоҳи устод дар тарбияи як нафар суханвар ва шоири ба истилоҳ воқеӣ ба шумор меравад, ки бисёр ҷолиб ба назар мерасад. Абдуқодир Меҳрубони Аврангободӣ дар мавриди Муҳаммад Сиддиқи Суханвар, ки Сирочиддин Алихони Орзуро устои хеш дониста, ба қавли баъзе муҳаққиқон ба интиқодгари аслии «Девон»-и ашъори Озоди Балгиромӣ мубаддал гардидааст, чунин менависад: «Ин азиз (манзур Суханвар – А.Р.) чашм аз ҳуқуқи қадим ва ҷадид пӯшид ва силсилаи бепирӣ дар гардан андохт... ва интисоби таламмузи худ дар шоирӣ ба Сирочиддин Алихони Орзу намуд ва ... гӯяд: «Ман тамоми «Девон»-ро аз назари Орзу гузаронидам ва ба зевари ислоҳ маҳалле сохтам». Орзуро ку димоғ, ки авқоти худро сарфи ислоҳи сухани атфол кунад» (5, 5). Тавре аллақай ёдрас гардид, ҳарчанд Озоди Балгиромӣ ба китоби Муҳаммад Сиддиқи Суханвар ва дигар ҳаммаслақонаш посух наододааст, ин маънои онро надорад, ки дар ин раванд Озод хомӯшӣ ихтиёр кардааст. Дар «Девон»-и ӯ чандин байтҳое доир ба интиқоби устод дар шеърӯ шоирӣ ва муҳим будани ҷойгоҳи вай дар ин раванд ба мушоҳида мерасанд, ки мазмунӣ ин иқтибосро ифода менамоянд:

*Агар касби ҳунар хоҳӣ бирав **устод** пайдо кун,
Ки тӯтӣ ёд аз устод гирад **хушзабониро** (1, 200).*

Дигар масъалае, ки дар «Девон» Озоди Балгиромӣ онро бо як дидгоҳи хос матраҳ мекунад, истеъдод ба шумор меравад, ки он ҳам навъе ба мавзӯи нақду сухансанҷӣ, аз ҷумла баёни дидгоҳҳои ӯ доир ба шеърӯ шоирӣ пайванд мегирад. Ӯ агар, аз як ҷиҳат, истеъдодро ҳамчун як ғайзӣ Ҳақ барои шоир ва суханварӣ зарур донад, аз дигар тараф таъкид мекунад, ки ғайзӣ Ҳақ аз асари истеъдод афзун намешавад, яъне ҳар кас ба қадри муқаддароти хеш баҳра хоҳад гирифт. Бар ин асос шоир ин маъниро барои ононе тавзеҳ медиҳад, ки дар «Девон»-и эшон маонии тоза ба чашм намерасад:

*Ғайзӣ Ҳақ афзун зи **истеъдод** натвон ёфтан,
Мебарад ҳар кас ба **қадри зарфи худ** аз баҳр об (1, 215).*

Ҳамин тариқ, баррасии ашъори суханвар нишон медиҳад, ки Озоди Балгиромӣ ба шеър ҳамчун як шоири аз лиҳози равандҳои инкишофи адабӣ огоҳ муомила карда, вайро дар баробари як мунтақиди барҷастаи замон будан, инчунин ба сифати як устои раҳнамо дар нақду сухансанҷӣ ба ҷилва меорад, ки албатта ҷойи баҳси дигар аст. Афкори Озоди Балгиромӣ дар доираи бозгӯии зарурати истеъдод ба шоир ва ҳамчунин дар либоси тоза даровардани маъниҳои баланд ва ғайра маҳдуд набуда, балки бо таҳлили сохторшиносӣ шеър, аз ҷумла ҷойгоҳи мисраву байт, хусни таҳаллус ва ғ. андак фарохтар гардидааст. Аз ҷумла, ифодаҳои «мисраи суст», «мисраи интиқоб» ё «мунтахаб», «сактаи мисраъ», «мисраи дароз» ва ғайра ба тавачҷуҳи шоир ба мавқеи мисраъ дар шеър ишорат мекунад. Ба андешаи Озод, агар мисраи интиқобӣ аз нигоҳи ҳунари суст бошад, он офат буда, шабоҳате ба суҳбати зишт дорад:

*Суҳбати зишт хубро сахт вубол мешавад,
Мисраи суст офат аст, мисраи интиқобро (1, 151).*

Дар ашъори Озоди Балгиромӣ ҷое, ки вожаи «мисраъ» истифода шудааст, дар қанори он ҳатман калимаҳои «зулф» ва «қад» ҳузур доранд. Ба таъбири дигар, агар дар байтҳои зерин шоир ба тавсифи зулфу қадӣ ёр пардохта бошад, дар навбати худ ин матлабҳо тавачҷуҳи суханварро ба мисраъ ҳангоми мавзунӣ ё доштани сакта дар байт нишон

медихад. Ҳатто бо касби мазмуни баланд ҷойи як байтро гирифтани мисраъ, ки ин ҳам ифодагари дар сабки ҳиндӣ ҷойгоҳи махсус доштани мисраъ мебошад, огоҳона корбаст шудааст, ки ин як хусусияти ашъори суханварони ин ҳавзаро баён мекунад:

*Бирасонад хабаре аз дили гумгаштаи ман,
Мисраи мунтахаби зулфи ту хуш мавзун аст (1,219).*

*Гираҳ зи турраи мушкини ёр боз кунед,
Илоҷи сактаи ин мисраи дароз кунед (1,302)*

Маълум аст, ки баъзе суханварони сабки ҳиндӣ дар сурудани ғазалҳое, ки дар онҳо асосан ҳарфҳои бенуқтаи алифбои арабиасос истифода шудаанд, қудрати ҳунарии ҳудро санчидаанд, Озоди Балгиромӣ низ ба он таваҷҷуҳ дошта, аз истифодаи он дар байте ин усулро баён карда, бо чор ҳарф як мисраъ офаридааст, ки чунин мебошад:

*Озод мисрае дар мақлуби бенуқат гуфт,
Ором дод моро, ором дод моро (1, 175).*

Дар баробари мисраъ шоир ҳарчанд аз қофия ба танг омаданаширо зикр мекунад: «Масоз бар дили Озод танг **қофияро**», аммо аз сабаби пас аз «қофия» омадани «радиф» онро паструтба унвон менамояд:

*Муқаррар он чӣ шавад паструтба мегардад,
Радифи охири ҳар байт дар ғазал ояд (1, 349).*

Ин матлаб дар «Девон»-и Озод маънии гурез аз «радиф»-ро ифода намекунад, зеро бештари шумораи ғазалҳои ашъори ӯ ғазалҳое ҳастанд, ки дорои «радиф» мебошанд, ҳамчунин аз бехтарин ғазалҳои ӯ ҳам ғазалҳое ба ҳисоб мераванд, ки «радиф» доранд, аммо дар баробари қофия ин гуна оҳанг пайдо кардани «радиф» аз сабаби муқаррар будани ҷои он дар ғазал аст ва шоир нисбат ба «қофия», ки баъзан аз танг омадани он шикоят ҳам мекунад, «радиф»-ро ба унвони «паструтба» ёд намудааст. Ҳамчунин шоир доир ба матлаи шеър низ мулоҳизаҳои ҷолиб дорад. Ӯ, ки ҳамеша аз байтҳои интиҳобшуда ҳарф мезанад, таъкид бар он дорад, ки ҷойгоҳи чунин байтҳо болост ва дар матлаъ оварда мешаванд ва ҳар шеър аз чунин байтҳо бархурдор мебошад, аз ҷумла қасида. Аммо байтҳои охир ё ба истилоҳ мақтаъ низ баъзан ҳастанд, ки аз лиҳози ҳунари аз матлаъ кам нестанд:

*Гар авҷ ёфт матлаи паст эътибор нест,
Болост дар қасида ҳамон байти интиҳоб.
Бисёр охир аст, ки бартар зи аввал аст,
Фавқ аст дар каломӣ қадим охири китоб (1, 214).*

Ҳамчунин баъзан аз сабаби нагунҷидани ҳусни таҳаллус дар вазни шеър ӯ ба ҷойи таҳаллуси ҳеш, яъне Озод муродифи он Растаро ба сифати таҳаллус истифода бурдааст:

*Накушад таҳаллуси Растаро ба шиканҷа тангии ин ғазал,
Ту барои гавҳари таҳнишин нафасе ба баҳри сухан даро (1, 191).*

Мавҷудияти ҳамин гуна матлабҳои ҷолиб дар «Девон»-и Озоди Балгиромӣ бозгӯкунандаи майлони чараёни нақду сухансанҷӣ дар шибҳи қораи Ҳинд ба шумор меравад, аз ҷумла суханвар, ки худ бевосита барои ривочи чунин як пешаи пурифтихори адабӣ боис ҳам гардида буд, бевосита таҷассуми ин падида дар назми ӯ табиист ва мо чунин баҳсхоро дар осори мансури ин давра, ки шогирдонаш аз забони ӯ нақл кардаанд, ба мушоҳида гирифта метавонем. Масалан, ба монанди таҳаллус, ки дар боло оварда шуд, дар мавриди корбурди номи Сирочиддин Алихони Орзу дар байти «Санг будем, вале лаъли Бадахшоне сохт, Партави меҳри Сирочиддин Алихон моро», ки ба қалами Суханвар тааллуқ дорад, чунин навиштааст: «баҳри рамал аст ва аз тақтеъ зоҳир мешавад, ки мисраи

сонӣ вазн надорад ва як ҳарф зойд меояд, магар номро қаср кунанд ва чунин хонанд: Партави меҳри Сирочид Алихон моро. Ва илочи овардани номи дуруст ин ки вазне ихтиёр бояд кард, ки гунҷоиши ном тавонад дошт... Сирочиддин Алихон тамои дар баҳри ҳазач мегунҷад» (5, 52). Дар умум, ҳарчанд ашъори Озоди Балгиромӣ дар таҷассуми масоили чунин равандҳои нақди адабӣ мавқеи хоса дорад, аммо баръало эҳсос мегардад, ки муковиматҳои интиқодии муосиронаш боис бар он шуда, ки ӯ дар назм низ ҳамчун мунтақиди барҷастаи замон дар муқобили чунин ҷараёнҳо қарор бигирад ва қалам ба мазаммати гурӯҳи ҳамасрони хеш бардорад. Нахуст, аз мутолиаи ашъори Озоди Балгиромӣ баъзе оҳангҳои хӯрдагирона аз лаҳни ҷадали мунтақидонаш эҳсос мегардад ва ҳатто аз кори анҷомдода мунфайл шудани онҳо ба мушоҳида мерасад, ки бисёр хубу хотирмон ба шумор меравад:

*Кушуд муштарии мо гирех зи дашноме,
Магар ҳамин зари нороиҷ аст қимати мо (1, 139).*

*Шуд сарнагун ба чоҳи гиребони инфӣъл,
Бедонише, ки баст камар бар иноди мо (1, 139).*

Дар баробари дашному ситезаҳои мунтақидонаш Озоди Балгиромӣ ифодаҳои саҳту танқидиро дар ашъораш корбаст мекунад. Агарчи дар ин байтҳо вожаи «бедониш» истифода шудааст, аммо дар вусъати ашъораш ба калимаҳои «кӯрсавод», «калоғ», «ноаҳл», «ноқисиёр», «айбгӯ», «нотавонбин», «чашмбемор», «содалавҳ», «сузмизоч», «қачфаҳм», «бедахан», «ноқис», «сияҳкори зиштхӯ», «мор», «беадаб», «хумақо», «бадсулук», «ҷохил», «мағас», «айбҷӯ», «ҳаромзода», «муддаӣ», «бадхулк», «тирадил», «тангзарф», «аҳмақ», «ночинс», «ғаразгӯ» ва монанди инҳо дучор омадан мумкин аст. Қабл аз он ки аз «Девон»-и ӯ намунаҳои чунин афкори суҳанвар оварда таҳлил шаванд, ҳаминро бояд қайд кард, ки аз рисолаҳои ба қалами шогирдони ӯ тааллуқдошта таркибу вожаҳои чун «ҳамадон», «аҳмақ», «ҷожхо», «бесавад», «бетамиз», «ҷоҳили нобакор», «тангчашм», «бемаззагӯ», «қофир», «қамоли нофаҳмӣ» ва ғайра ба назар мерасанд, ки дар ҳамин ҳолу ҳаво эҷод шудани онҳоро нишон медиҳанд ва тавре дар мисолҳои зерин дида мешавад, интиқоди суҳанвар нишонрастару сӯзандатар аз ҳарфҳои ҷадали рисолаҳои нақди адабӣ ба шумор мераванд. Яъне, суҳанвар тавассути корбасти санъатҳои бадеӣ ва истифодаи тамсилҳои дурушт ба интиқоди қасоне, ки ба танқиди беасоси вай даст мезананд, мепардозад:

*Дам мезананд кӯрсаводон зи рутбаам,
Бо булбуле шаванд тараф ин калоғҳо (1, 162).*

*Расонад ширкати ноаҳл дар кори ту офатҳо,
Ба дасту но набошиад чун ба но қатъи масофатҳо (1, 151).*

*Нотавонони чашмбеморат,
Офият бод гуфтаанд туро.
Чӣ намақҳо ба доғҳо задаӣ,
Шӯри эҷод гуфтаанд туро (1, 151).*

«Зи рутбаи шоир дам задани кӯрсаводон», «ба булбул муқобилият кардани калоғ» «офат расонидани суҳбати ноаҳл» муқобилиятҳои эҷодии суҳанварро бозгӯ менамоянд. Баъзан ба хунари шоирӣ ӯ баҳои сазовор додани онҳо низ дар шеърӣ охири болоӣ баръало эҳсос мегардад. Озоди Балгиромӣ ҳар ҷо, ки аз чунин баҳсҳо нафрат пайдо мекунад, ҳатман тарафи муқобилро ба истилоҳи «калоғ» ёд мекунад ва шояд дар саросари ашъори ӯ симои душманони

ӯ, ки бадфаҳм ҳастанд бо ҳамин гуна образҳои бадеӣ ифода шуда бошанд, зеро дар қанори «калоғ» боз дар ашъори ӯ «мор» ва як ҳашароти бадбӯӣе вучуд дорад, ки номаш «сос» аст:

*Бо сияҳқори зиштхӯ манишин,
Ки кам аз сос дар газидан нест (1, 265).*

*Ҳазор сол агар морро кунӣ таълим,
Тариқи роствавиҳо равад ҳамон қач-қач (1, 281).*

*Пеши ин мардуми бадфаҳм мазан дам Озод,
Беҳтарин замзама овози калог аст ин ҷо (1. 172).*

*Эй ки медорӣ сари озори ман мекурсамат,
Мухлисозор аст беҳтар ном ё мухлисавоз (1, 432).*

Дар маҷмӯъ, метавон таъкид кард, ки байтҳои мазкур ба нафаре нигаронида шудаанд, ки худи шоир бо ифодае чун «Эй ки медорӣ сари **озори ман**» дар баробари қорбурди таркибҳои тунду тез ба он мурочиат кардааст. Инчунин Озоди Балғиромӣ баръакси вожаҳои истифодашудаи дағал дар мазаммати мунтақидони худкомааш таркибу калимаҳое барои ситоиши аҳли фаҳм ба монанди «хушдиомоғ», «соҳиби фитрат», «оташнафас», «равшандил», «рӯшанзамир», «зиннати шаҳр» ва монанди инҳоро қорбасти карда, кӯшише дар сутудани суҳанварони ибтиқорӣ кардааст:

*Хушдиомоғон аз саводи қилки мо хат мебаранд,
Бӯи зулфи ёр дорад сунбули таҳрири мо (1, 170).*

*Гавҳари худро мабар Озод пеши ҷоҳилон,
Арз кун бар соҳиби фитрат қаломӣ хешро (1, 175).*

*Ҷилваи равшандилон пайдост дар қунҷи лаҳад,
Ҳеч қас хуришедро аз мушти гул андудааст? (1, 230)*

*Рӯшанзамирро ба дами субҳ нисбатест,
Дар Шарқу Фарб сидқу сафоро диҳад ривоч (1, 280).*

*Вучуди аҳли қамол аст зиннати ҳар шаҳр,
Зи файзи лаъл бувад чеҳраи Бадахшон сурх (1, 282).*

Озоди Балғиромӣ аз нақду суҳансанҷие, ки гоҳе ба низоу кашмақашҳои бемаънӣ табдил меёбад, ба танг омада, чунин менависад:

*Ман Озод аз низои нуқтасанҷони замон тарсам,
На аз шамшери оҳан, бал зи шамшери забон тарсам (1, 612).*

Ҳамчунин Озоди Балғиромӣ дар вусъати ашъори хеш аз мочарои озорандаи суҳанварону суҳансанҷони пешин низ маълумоти муфид зикр кардааст, ки яке аз онҳо муносибати Убайду Хусрав мебошад:

*Душманӣ бо нуқтасанҷон қуҳна расме будааст,
Мир Хусрав дид аз дасти Убайд озорҳо (1, 202).*

Ҳамин тариқ, ба инбат гирифтани раванди муносибатҳои суҳанварони гузаштаву муосир, вусъат пазируфтани нақду танқиди ҳадафмандонаву ғайрихирфай, ки дар паси он «ман»-и шоир ё мунтақид қарор дорад, низоу чадалҳои душманонаву бадахлоқона ва

гайра Озоди Балгиромиро бетараф гузошта натавонистааст ва баръакс ӯро дар моварои чунин зиддиятҳои эҷодӣ қарор додааст ва гоҳе шудааст, ки аз шоирӣ низ дилмонда шуда, онро як пешаи бениҳоят паст ба қалам овардааст:

*Бо илму фазл дар ҳунари шоирӣ фитод
Озод но ба рутбаи бисёр дун гузошт (1, 219).*

Дар маҷмӯъ, ҳарчанд дар ашъори Озоди Балгиромӣ зикри номи суханварони муосиру гузашта бисёр ба назар мерасанд, аммо бо вучуди чунин зиддиятҳо наметавон номи ягон суханвареро ба қайд гирифт, ки дар моварои нақду чадалҳои шоиронаи ӯ ёд шуда бошанд. Дар мавриде, ки шоир рочеъ ба ин ё он суханвар ҳарф мезанад, ҳатман ягон ҷиҳати эҷодии ӯро дар ашъори худ васф намуда, хидматашро дар шеърӯ шоирӣ ба таври алоҳида таъкид месозад. Ёдкарди шоирони гузашта агар бештар дар жанри ғазал ба назар расад, суханвар бо сурудани муаммо ҳампешагону ҳамасронашро ёдоварӣ мекунад. Мураттибони «Куллиёт»-и ашъори ӯ дар бахши алоҳидаи муқаддима, ки «Истикбол ва тазминот» унвон дорад, доир ба ин масъала ба таври муфассал маълумот овардаанд ва бояд қайд кард, ки ин раванд ҳамчун як ҷузви нақду сухансанҷӣ мавриди баррасӣ қарор дода нашудааст. Мураттибони «Куллиёт»-и ашъори ӯ аз бардоштҳои Озоди Балгиромӣ аз шоироне чун Салмони Совачӣ, Камоли Хучандӣ, Кисоии Марвизӣ сухан кардаанд, аммо дар ашъори ӯ танҳо номи Аттори Нишопурӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Ҳасан Сигзии Дехлавӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Анварӣ, Убайди Зоконӣ оварда шудаасту бас. Дар байни ин шоирон Ҳофиз дар «Девон»-и Озод ҷойгоҳи махсус дорад. Яъне истикболе, ки Озоди Балгиромӣ аз Ҳофизи Шерозӣ кардааст, дар ягон шоири дигар дида намешавад. Аз шоирони классикӣ танҳо шеърӣ Ҳофиз дар ашъори Озод нуфуз пайдо кардааст ва шояд таҳаллуси интиҳобкардаи Озоди Балгиромӣ, дар зери таъсири байтҳои зерини Ҳофиз бошад, ки дар вусъати ашъори Озод чандин маврид ба қайд омадаанд:

*Ба қавли Ҳофизи Шероз марди ҳарфбишнава
«Зи ҳар ҷӣ ранги тааллуқ пазирад, Озод аст» (1, 276).*

*Ба ҳукми муришиди Шероз тоб мазҷуъа,
«Зи ҳар ҷӣ ранги тааллуқ пазирад, Озодам» (1, 477).*

Ифодаҳои «ба қавли ...», «ба ҳукми ...» ва калимаи «Озод»-ро нисбат ба худ кардани шоир ва инчунин як мисраъро бо ду навъ «Зи ҳар ҷӣ ранги тааллуқ пазирад, Озод аст» ва «Зи ҳар ҷӣ ранги тааллуқ пазирад Озодам» як андоза ҳамин масъала тақвият меёбад ва бо назардошти ин ки бештари истикболияҳои Озоди Балгиромӣ аз Ҳофизи Шерозӣ дар интиҳо бо овардани таҳаллуси худӣ шоир дар канори номи Ҳофиз ба анҷом мепазирад, метавон таъкид кард, ки ин мисраъҳои тазминшуда аз Ҳофиз, ки калимаи «Озод» -ро доро мебошанд, Озоди Балгиромӣ ҳамчун унвони таҳаллуси худ ба қор бурдааст ва вожаи «Озод»-ро ба ҳукми таҳаллус интиҳоб кардани ӯ ба сифати ҳукму қавли Ҳофиз аз ҷониби шоир қабул шудааст ва Ҳофиз дар ин чода барои Озоди Балгиромӣ ба сифати муришид эътироф гардидааст:

*Ба ҳукми муришиди Шероз бандаи Озод,
Қабул кард зи ҷон ҳар сухан, ки ҷонон гуфт (1,267).*

Ва тавре аллақай таъкид гардид, чун Озод вучуди аҳли камолро зинати ҳар шаҳр медонад, ҳамеша насими хуше, ки аз ҷониби Шероз мевазад, онро аз даргоҳи Ҳофиз медонад ва месарояд:

*Омад Озод зи Шероз насими аҷабе,
Ки зи анфоси хушаи бӯи касе меояд (1, 285).*

*Озод гарчи дур зи даргоҳи Ҳофизам,
Аммо зи ҷону дил зи муқимони ҳазратам (1, 496).*

Ва инчунин байтҳои зерин низ алоқамандии ӯро бо Ҳофиз нишон медиҳанд:

*Ба роҳи шиқи ту ноланд Ҳофизу Озод,
Ки мо ду ошиқи зорему кори мо зорист (1, 246).*

*Ёр агар нанишаст бо Озоду Ҳофиз дур нест,
Подшоҳи комрон буд аз гадоён ор дошт (1, 255).*

Ҳамин тариқ, аз суҳанварони гузашта тарзи лутфи суҳан, офаридани мазмуни тоза, истиқболи мавзӯ ва дар маҷмӯъ адои калому суҳан, ки шоирро ба сӯйи шеърӯ суҳангустарӣ раҳнамун месозанд, ба мерос гирифтааст, ки ин ҷо дар мисоли Ҳофиз ва ҷойгоҳи шеъри он дар ашъори Озоди Балғиромӣ бозгӯ гардид. Дар «Девон»-и ӯ як маврид аз Ағтори Нишопурӣ ёд шудааст:

*Саводи турраи мискини ӯ мулоҳиза кун,
Ба дилнишинии мисроғи Шайх Ағтор аст (1, 239).*

Ҳамчунин дар байти зер мурод аз Ҳасан –Амир Ҳасан Сигзии Деҳлавӣ шоири шаҳри форсигӯи Ҳинд, ки бо амир Хусрави Деҳлавӣ муосир мебошад, аст:

*Зи Ҳинд омада бо фақру шоирӣ ба Дакан,
Аҷаб ташобеҳи Озод бар Ҳасан бошад (1, 287).*

Дар байтҳои зер дар баробари гирифтани номи Амирхусрави Деҳлавӣ инчунин аз силсилаи маснавиҳои «Нӯҳ сипеҳр» низ ёдовар шудааст:

*Мир Хусрав намакин шеъри туро хонд Озод,
Аз намакдони ту шуд тоза **намакхори** дигар (1, 455).*

*Кучо дар дидаи инсоф ҳам санги суҳан гардад,
Барои «Нӯҳ сипеҳр»-и Мир Хусрав фил санҷидан (1, 515).*

Дар байтҳои поёнӣ номи Анварӣ ба унвони ноқиди суҳан зикр шуда, зери таъбири «қуббаи заррини орамидаи Тӯс» Фирдавсӣ дар назар дошта шудааст:

***Анварӣ** ноқиди суҳан ӯро,
Ба ҳамин тарз мадҳхон бошад (1,348).*

*Ҳубоби об дурахшид зи партави зари гул,
Ба сони қуббаи заррини орамидаи Тӯс (1, 590).*

Як маврид аз шоири давраи чоҳилияти араб Зухайр низ ёд кардааст:

*Суҳан ҳаёти абад кард марҳамат ӯро,
Магӯ, ки аз дами теги аҷал Зухайр намонд (1, 323).*

Аз шоирони ҳамасраш Бедили Деҳлавӣ, Соиби Табрзӣ, Толиби Омӯлӣ, Урфии Шерозӣ, Сайфхони Бадахшӣ, Носиралии Сарҳиндӣ, Зулфиқорхон ибни Асадхон, Ашрафи Хӯшгӯ, Рабей ва ғайра дар ғазал номбар шудаанд. Масалан, Бедилро шоири маънигустар унвон ниҳодааст, ки пешаи ғазалсароиро ба осмони нӯҳум расонидааст:

*Расонд пояи маънӣ ба осмони нӯҳум,
Баландтабъ шиносод каломи **Бедилро** (1, 157).*

Дар байни муосиронаш бештар ба Носиралии Сарҳиндӣ алоқамандӣ дорад. Ҳарчанд зиёдтар аз Соиб ёдоварӣ мекунад, аммо дар бораи Носиралӣ ғазалҳои алоҳида дорад, ки баъзе қисматҳои онҳо зикр мешаванд:

*Ҳаст ҳасби ҳоли мо Озод ин байти баланд,
Аз лаби Носир Алӣ устоди Ҳиндустони мо.*

«Мо мусаввирзодаи шиқем шоир нестем,
Як қалам тасвири маъшуқ аст дар «Девон»-и мо» (1, 168).

Баъди Сайф, охир Алиро Зулфиқор омад ба кор,
«Лофато илло Алӣ ло Сайф илло Зулфиқор»
Матлае гуфтаам, ки мехоҳад зи ман тафсиrho,
Мекунам бар нуктасанҷон маънии ӯ ошкор.
Аз Алӣ бошад муроди ман ҳамон мавзуни Ҳинд,
Кард оламро муаттар аз каломи мушқбор.
Сайфхон бошад амири нуктасанҷи қадрдон,
Умдаи даргоҳи оламгири шоҳи комгор.
Аввало Носиралӣ лабро ба мадҳи ӯ кушуд,
Буд бо ӯ ҳамчу чавҳар бо ҳусоми обдор.
Сайф аз дасти аҷал чун дар ниёми хок рафт,
Доман афшонд аз гӯбори ҳастии нопойдор.
Кард рӯ Носиралӣ сӯйи амири беназир,
Зулфиқор ибни Асадхони вазири шаҳриёр.
Ёфт аз мамдуҳи сонӣ бар суҳан музди баланд,
Монд номи ҳар се боқӣ дар нигини рӯзгор (1, 428).

Яъне Мурод аз Сайф– Сайфхони Бадахшӣ, Алӣ-Носиралии Сархиндӣ, Зулфиқор–Зулфиқорхон ибни Асадхон ҳастанд, ки бо омадани онҳо ба майдони адабиёт суҳанвар изҳори хушӣ ва шодмонӣ менамояд. Тавре дар боло таъкид гардид, Озоди Балгиромӣ аз муосиронаш ба Соиб истиқболи гарм намудааст ва аз рисолаҳои нақди адабии ин давра, ки бар зидди Озоди Балгиромӣ таълиф гардидаанд, ба назар мерасад, ки дар посухи онҳо шогирдони суҳанвар санадҳои раднопазирро аз Соиби Табрэзӣ овардаанд, ки, албатта, ин ҷойи баҳси дигар аст. Дар зер нахуст байтҳои оварда мешаванд, ки дар канори дигар суҳанварон шоир номи Соибро зикр намудааст. Аз ҷумла, Толиби Омулӣ ва Урфии Шерозӣ:

Ҳамеша хонаи мо **байти тарҳқардаи** мост,
Суроги мо талабад дар калом **Толиби** мо....
Зи шӯрҳо, ки дар ин анҷуман бувад Озод,
Писанди шӯри чунун кард ройи **Соиби** мо (1, 177).

Ғамин машав, ки гузаитанд **Урфиву Озод**,
Ҳазор шамъ бикушитанду **анҷуман** боқист (1, 216).

Байтҳои зерин ҷойгоҳи Соибро дар ашъори Озод бозгӯ менамояд:

Ҷони ман, Соибу Озод чӣ тадбир кунанд?
На ба зорӣ, на ба зӯрӣ, на ба зар меоя (1, 554).

Ҳарифи ҳазрати Соиб чӣ мешавад Озод,
Ба пушти дасти надомат масоз дандон сурх (1, 283).

Ҳамчунин Озод аз шоире башорат медиҳад, ки таҳаллуси ӯ маънан Рабей буда, аз шоироне ба шумор меравад, ки забони табиӣ дорад:

Он шоири хушификр, ки дар базми ту ҷо ёфт,
Шак нест, ки маънан мутаҳаллис ба Рабеист.
Озод туро медиҳад аз ғайб баишорат,
Умри ту табииву забони ту табиӣ (1, 219).

Дар баробари чунин ёдовариҳо дар «Девон»-и шоир китъаҳои алоҳидае ҳастанд, ки дар мазаммати шахсиятҳои алоҳида суруда шудаанд. Дар порчаи зер ин шахсиятҳо худудан чор нафар мебошанд:

*Чор кас дидам, ки дар майдони шеър,
Пойи ҳар як мунҳариф аз ҷода аст.
Чун аносир аз пайи тарчеҳи худ,
Ҳар яке зидди дигар афтодааст (1, 638).*

Шояд ин нафарҳо Муҳаммад Сиддиқи Суханвар, Ғуломхусайн Симино Балгиромӣ, Абӯтолибхон Табрезии Исфажонӣ, Мавлавӣ Муҳаммадбоқир Огоҳи Мадросӣ бошанд, ки ҳар яке рисолаҳои алоҳида ба муқобили Озод таълиф намудаанд. Ҳамчунин бар асари китоби «Яди байзо»-и Озоди Балгиромӣ аз онҳо худ кардани шахсе аз Бангола Озоди Балгиромӣ ин қасидаро сурудааст, ки чунин мебошад:

*Бешуъре аз Банорас кард фикри норасе,
Хост то дар даст гирад шугълаи ҷавволае.
Бурд таснифи ману шухрат ба номи хеш дод,
Аз баҳорам кард гонат ин ситамгар лолае (1, 638).*

Номи аксари суханварон дар жанри муаммо ҳангоми ба қалам омадани таърихи вафоташон зикр гардидааст ва ба назар мерасад, ки баъзеи онҳо ба мулоқоти ӯ расида, баъзеи онҳо дӯстӣ барқарор сохтаанд ва ҳастанд шоироне, ки шоир соли вафоташонро дарёфтааст. Аз ҷумла Сирочиддин Алихони Орзу: «Орзу шамъи базми маънӣ», «Шамъи раванқбахши базми гуфтугӯ», «нодири аср», Умеда Ҳамадонӣ: «Хони сухангустари сеҳрофарин», Беҳабари Балгиромӣ: «Шамъи базми аҳли байту кавқабӣ авҷи сафо, Матлаи субҳ ва ҳам шоири нозуққалам, Исии мӯъҷазбаёну афсаҳи ширинзабон, Зубдаи мушқилкушоёни фасеҳони Аҷам, Килки он дарёи ҷавҳар абри найсони баҳор, Мавҷаи сели назокат зулфи дилҷӯйи рақам. Зодаи килкаш бувад ҳарфи тилисми рози ҳақ, Нусхаи «Девон»-и ӯ дорад паёми Ҷоми Ҷам», Бедили Азимободӣ: «Сарви саркардаи арбоби сухан», Собити Аврангободӣ– Мир Муҳаммад Афзал: «Устои замон, ки кард таълим, Эҷози сухан ба килки сомит», Ҷуръати Аврангободӣ– Мусавихон: «Мусавихон зи килки гавҳарбоз, Обрӯ дод шеър иншоро», Ҳазини Лоҳиҷӣ: «Алломаи асру шоири хуб», Расои Ҳамадонӣ–Мирзохон: «Шерозаи назм Мирзохон, Ҳам наср ба фикри ӯ мабоҳӣ», Рухии Ранбирпурӣ–Саид Ҷаъфар «Саиди нуктасанҷи ҳақогоҳ», Мир Шамсиддин Фақирӣ Дехлавӣ: «суханваре ширин шоире рангин», Шухраи Шерозӣ - Шайх Ҳусайн: «Беназири замона Шайх Ҳусайн, Гӯйи маънӣ зи нуктасанҷон бурд», Шаҳиди Аврангободӣ–Муҳаммад Боқир: «дар фанни шоирӣ моҳир», Соиби Табрезӣ– Мирзо Муҳаммад Алӣ: Андалеби нағмапардозӣ фасоҳат Соиб, Булбули гулзори чаннат Соиби олиқалом», Туфайли Балгиромӣ: «Афсӯс, ки офтоби маънӣ, Аз ҳалқаи осмон бурун рафт», Ғариби Балгиромӣ: «Шоирӣ хушгӯю соҳибмашраб», Муҳиби Балгиромӣ: «Дар фанни сухан баландтақрир Муҳиб, Дар маърака обрӯи шамшер Муҳиб», Волаи Доғистонӣ: «сухансанҷи маънӣ», Яқтои Лоҳурӣ: «Дар фунуни фазл яқтои замон, Зодаи афкори ӯ дурри ятим».

Дар маҷмӯъ, метавон таъкид кард, ки шеваҳои корбастанмудаи Озоди Балгиромӣ дар осори манзуми ӯ як алоқамандии хос ба рисолаҳои алоҳидаи нақди адабии ин давра дошта, дарбаргирандаи як фазои умумии нақди сухансанҷӣ ба шумор мераванд. Фикру мулоҳизаҳои суханвар доир ба шеърӣ, сухан ва сухансанҷӣ, шоирони гузаштаву муосир, муаммосарой, истифодаи истилоҳоти хос барои нақҳиши муқобилон ва ғайра чехраи Озоди Балгиромӣро ҳамчун як сухансанҷи пурфурӯғи шибҳи қораи Ҳинд ба ҷилва меорад. Ба таъбири дигар, «Девон» - и ашъори Озоди Балгиромӣ ҳамчун як сарчашмаи муҳими нақду сухансанҷӣ дар омӯзиши афкори адабии суханварони ҳавзаи мазкур ва заминаҳои инкишофи раванҷҳои нақди адабӣ, аз ҷумла

фаъолияти сухансанҷии ин суханвари маъруф дар шибҳи қораи Ҳинд хидмат менамояд. Озоди Балгиромӣ ба таври рӯшан аз нақду сухансанҷӣ ва омӯзиши он ба сифати як фанни алоҳида ёдовар шуда, онро «фанни маънигустарӣ» унвон ниҳодааст, ки барои дар оянда муваффақият ёфтани суханвар ин фан хеле зарурӣ доништа шудааст. Илова бар ин, дар канори баррасии чунин масоил дар назди устодони барҷастаи ин давра, аз ҷумла Мир Саид Туфайл, Мир Абдучамил– устодони илми шеъру луғат, Сайид Муҳаммад– устоди арӯзи кофия, Шайх Ҳаёт ва Абдуваҳҳоб Шайх Танговӣ–устодони ҳадис таҳсил карданаширо ба таври сарех қайд кардааст ва ба назар мерасад, ки нақду сухансанҷӣ дар Шибҳи Қораи Ҳинд ҳамчун як пешаи алоҳидаи фаннӣ таълим дода мешудааст. Озоди Балгиромӣ доир ба асарҳои манзуме таҳти унвони «Номи ҳақ», ки хангоми тифлӣ ё ба истилоҳи имрӯз таҳсилоти томақтабӣ дар дабистон таълим дода мешудааст, ишораҳои дорад, ки ин ҳам барои шеършиносии ӯ ва баёни назарияҳои ҷолиби адабиётшиносии вай заминаи мусоид фароҳам овардааст, ки хеле ҷолиб ба назар мерасад.

Пайнавишт:

1. *Балгиромӣ, Озод. Куллиёти Озоди Балгиромӣ. Бо тасҳеҳ, муқаддима ва ҳавошии Саид Ҳасани Аббос /Озод Балгиромӣ. –Деҳли нав, 2015. –678 с.*
2. *Балгиромӣ, Озод. Физолони Ҳинд (Мутолиаи татбиқии балоғати ҳунари ва форсӣ). Тасҳеҳи Сирусӣ Шамисо/ Озод Балгиромӣ. –Техрон: Садои муосир, 1382. –176 с.*
3. *Балгиромӣ, Озод. Тазкираи маҷмаъ-ун-нафоис. Ҷилди аввал. Бо кӯшиши дуктур Зебунисои Алихон. –Исломобод: Маркази тадқиқоти форсии Эронӣ Покистон, 1385. –846 с.*
4. *Балгиромӣ, Озод. Маҷмаъ-ун-нафоис. Ҷилди дуюм/Озод Балгиромӣ. Бо кӯшиши дуктур Меҳрнури Маҳмудхон ва ҳамкории Зебунисои Алихон. –Исломобод: Маркази тадқиқоти форсии Эронӣ Покистон, 1373. –498 с.*
5. *Ду рисола дар нақди адабӣ. Матни ду китоби нақди адабӣ таҳти унвонҳои «Таҳқиқ-ус-садод фи манзалат-ил-Озод»-и Муҳаммад Сиддиқи Суханвар ва «Таъдиб-уз-зиндиқ фи тақзиб-ил-Сиддиқ»-и Абдулқодир Меҳрубони Аврангободӣ. Бо тасҳеҳ ва ҳавошии Саид Ҳасани Аббос. –Деҳли, 1998. –186 с.*
6. *Кадканӣ, Шафәй. Шоире дар ҳуҷуми мунтақидон: Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ перомунӣ шеъри Ҳазини Лоҳичӣ/Шафәи Кадканӣ. –Техрон: Озаҳ, 1375. – 512с.*

Reference Literature:

1. *Balghiromi, Ozod. Compositions. Editorship, preface and commentaries by Said Hasani Abbas. – New Dehli, 2015. – 678 pp.*
2. *Balghiromi, Ozod. Indian Gazels. Under the editorship of Sirius Shamiso. – Tehran: The Voice of Contemporary. 1382 hijra. – 176 pp.*
3. *Balghiromi, Ozod. Tezkira “Majma-un-Nafois” V.1. Preparation for publication: Dr. Zebuniso Alikhon. – Islamabad: The Centre of Persian Researches of Iran and Pakistan. 1385 hijra. – 846 pp.*
4. *Balghiromi, Ozod. Majma-un-Nafois. V.2. Under the editorship of Dr. Mehrmur Mahmudkhon with the assistance of Zebuniso Alikhon. – Islamabad: The Centre of Persian Researches of Iran and Pakistan. 1373 hijra. – 498 pp.*
5. *Two Treatises on Literary Criticism. The Text of two Books on Literary Criticism: “Tahkik-us-sadod fi manzal-at-il-Ozod” by Muhammad Siddiq Sukhanvar and “Ta`dib-uz-zindik fi takzib-il-Siddiq” by Abdulkodir Mehrubon Avrangobodi. Recension and commentaries by Said Hasan Abbas. – Dekhli, 1998. – 186 pp.*
6. *Kadkani, Shafei. Poet as an Object of Critics. Literary Criticism in Indian Style in Reference to the Poetry of Hazin Lokhiji. – Tehran: Tidings, 1375 hijra. – 512 pp.*